

İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT : I

DİYARBAKIR - 1999

KUR'AN IŞIĞINDA İNKARIN PSİKOLOJİK SEBEPLERİ

Yard.Doç.Dr. İbrahim COŞKUN

İnsan fitratı, hak veya batıl bir inancı kabul etmede hür ise de, bunlardan biri ile inanma ihtiyacını gidermeye mecburdur.¹ Başka bir ifade ile fitrat, bir İlahı ve Rabb'e inanma, ona ibadet etme ve inançları doğrultusunda şekillenmiş bir din edinme ihtiyacı içerisinde yaratılmıştır.² Bu durum Şehristani'ye göre tevkifidir; ancak bu inancın tevhid akaidine göre oluşması teklifidir³ Fitrat bu ihtiyacın tevhide göre şekillenmesinde zorlayıcı değildir. Bundan dolayıdır ki Kur'an'da Allah'a inanma konusuna hafifçe değinilip geçilirken, Uluhiyyetin ve Rububiyet'in gerektirdiği bütün sıfatların ve özelliklerin, sadece Allah'a has kılınması, Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi ve din vaz etmenin sadece Allah'ın hakkı olduğu gibi konular ısrarla vurgulanmaktadır.⁴ Akıl, tefekkür ve irade gibi yüce değerlerle donatılmış insan, mükellef tutulduğu iman esaslarını ve imanı tehlikeye düşüren kişiyi küfre götüren sebepleri bilmek zorundadır. Bu durum mükellefin imtihana tabi tutulduğu en önemli sahayı oluşturmaktadır.

Kişiyi inkara götüren pek çok sebep vardır. Biz bu makalemizde kuran ışığında inkarın belli başlı psikolojik sebeplerini araştırmaya çalışacağız. Psikoloji, insanın çevresine uyum faaliyetlerini inceleyen, bu esnada meydana gelen her türlü ilişkileri insanın insanla, insanın tabiatla, insanın içtimai çevreyle ilişkilerini araştıran bir bilim dalıdır. Çeşitli iç ve dış çevrenin tesiriyle insanlarda meydana gelen duygu, zihin ve hareket faaliyetlerini ilmi metotlarla araştırmaktadır.⁵ Başka bir tanıma göre Psikoloji, davranışı ve davranışın altında yatan süreçleri bilimsel yollardan

¹ İbn Teymiyye, fi'l Kelam ale'l Fitra, s. 323; Yavuz Kerim Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, s43

² El-Meydani, Abdurrahman Habenneke, el-Akidetü'l-İslamiyye ve Üsüsühe, (6.baskı) Şam, 1992, s.86; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, C.IV, s.2325

³ Şehristani Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, Nihayetü'l-İkdam fi-İlmi'l-Kelam, Tashih ve Neşr. Alfred Guillaume, Londra, 1934, s.124

⁴ Müslim Mustafa, Mebahis Fi't-Tefsiri'l-Mevzui, Dimeşk, 1989, s. 102

⁵ Feriha Baymur, Genel Psikoloji, İst., 1976, s.2

inceleyen bilim⁶ olarak tanımlanır. Yakın zamana kadar davranış sözcüğü, sadece görülebilen veya işitilebilen vücut hareketleri olarak kabul edilirdi. Bu gün davranış sözcüğü, bir kişinin yaptığı, herhangi bir yolla ölçülebilen her şeyi kapsayabilecek şekilde geniş bir anlam ifade etmektedir. Yani hisleri, tutumları ve zihinsel süreçleri de kapsamaktadır⁷

Genel psikolojiden ayrılan ve oldukça da genç bir bilim dalı olan Din Psikolojisi ise, dini eğilim ve kabiliyet, dini ilgi ve istekler, dini inanç ve tutumlar, dua ve ibadetler, tövbe ve hidayet, dinden kopma ve inançsızlık, mistik ve tasavvufi yaşayışlar gibi konuları psikolojik bir bakış açısıyla incelemektedir.⁸

Fakat Din Psikolojisi sahasındaki ekollerin ekserisi, ilke olarak “aşkın” olanı araştırma sahasının dışında tutmuşlar, Allah inancının inkar edilmesiyle ilgilenmemişlerdir. Din duygusunu da insan psikolojisinin ürettiği doğal bir sonuç olarak görmüşlerdir.⁹ Bazıları da din ve Allah inancını toplum düzeninin korunması amacıyla sosyal psikolojinin bir gereği olarak ihdas edilmiş bir üst kurum olarak kabul etmişlerdir.¹⁰

İnsan tecrübesinin sınırlarını aşan, deneye konu olmayan varlık ve bununla ilgili meselelerin yapısı, bilimsel psikolojinin sınırlarını aşan bir konu olduğu doğrudur. Buna karşılık psikolog, mutlak varlık ile temas kuran insanın, kendine has tavır ve davranışlarını veya mutlak varlığa yönelmeyen insanların diğerlerinden ayrılan yönlerini, inanmama sebeplerini müşahade edebildiği kadarıyla ele alıp sistemleştirebilir.¹¹ Bu sahada yapılacak çalışmalar insanın tanınmasına ve insanlığın en büyük problemi olan inkar hastalığının teşhis ve tedavisine büyük katkı sağlayacaktır. Kanaatimiz odur ki; Din Psikolojisi ile Kelam İlminin birlikte araştırabilecekleri pek çok saha vardır. Çoğu konuda Kelam, Din Psikolojisine muhtaç olduğu gibi, aynı şekilde Din Psikolojisi de Kelam’a muhtaçtır.

⁶ Morgan, T. Clifford, Psikolojiye Giriş, çev. Heyet. Ankara 1980, s.6; Cüceloğlu Doğan, İnsan ve Davranış, Remzi Kitabevi, İst. 1993, s.35

⁷ Morgan T. Clifford, a.g.s., s.6

⁸ Egemen B. Ziya, Din Psikolojisi, Ankara, 1952, s.16-21; Yavuz Kerim, Din Psikolojisini Araştırma Alanları, A. T. U. İ. F. Derg., Erzurum, sy. 7. 1992, s.87-106; Armaner Neda, Din Psikolojisine Giriş, Ank. 1980 s.9-13

⁹ Hökelekli Hayati, Din Psikolojisi, T. D. V. yayınları, Ankara, 1993, s.19,80

¹⁰ Ünver Günay, Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üniv. Yay. Kayseri, 1993, s.100-101

¹¹ Hökelekli, a.g.e., s.18-19

KUR'AN VE PSİKOLOJİ

Psikologlar, her insan tipini Kur'an'da rahatlıkla bulabilirler. O adeta bir ayna gibidir. İnsan onu okuduğu zaman onda kendisini görür.¹² Darda Allah'ı hatırlayıp genişlikte şımarıp O'nu unutanları,¹³ inkarcı tiplerin ruh hallerini¹⁴ ikiyüzlülerin davranışlarını,¹⁵ ihtiyarlıktaki davranış bozukluklarını,¹⁶ heyecan sırasındaki fizyolojik değişiklikleri,¹⁷ hayvanlar için içgüdü denilen ilahi ilhamları,¹⁸ hatta cinsel arzuların mahiyetini bile Kur'an'da bulmak mümkündür.¹⁹ Bunlara ek olarak Kur'an'da vahy, ilham, rüya, sosyal kalıp yargılarının etkisi, dini teğliğe karşı direnme ve savunma mekanizmaları, grup ve cemaat psikolojisi²⁰ gibi daha birçok konuda psikoloji açısından aydınlatıcı bilgilerin yer aldığı söylenebilir.

Fakat Kur'an'da bu konular içerisinde en fazla iman ve inkar psikolojisinden bahsedildiğini özellikle belirtmeliyiz. Fahreddin Razi, Kur'an'ın en büyük hedefinin iman ve inkar psikolojisini ortaya koymak olduğunu ifade etmektedir.²¹ İnsanı yaratan Allah, onun bedeni ihtiyaçlarını elbette herkesten iyi biliyor, rızkını ve diğer bedeni ihtiyaçlarını, ihtiyaç duyduğu oranda sunuyor²² ise, ruhi ihtiyaçlarını da en iyi bilen O'dur. "Allah yarattığını bilmez mi?"²³

Allah cc Kur'an'da insanın nasıl olduğundan daha fazla, nasıl olması gerektiği ile ilgilenir. Bu maksatla onda insani güç ve eğilimler fenomenler seviyesinde sunulup tasvirlerle yetinilmez. İman, şüphe, inkar, rıza , teslimiyet ve bağlanma, karşı koyma, itiraz, isyan... gibi tutumların gerisindeki psikolojik ve sosyolojik sebeplere de işaret edilir. Yine Kur'an'da, insanın vahyin çağrısı karşısında ortaya koyduğu farklı tutumlar ve bunlara yol açan niyet ve güdülerle, bunların etki ve sonuçları, insan

¹² Kutup Seyyid, et-Tasvirü'l-Fenni, fi'l-Kur'an, Beyrut, 1966, 171, 176-182

¹³ Yunus, 10/21

¹⁴ Müddesir, 74/49-51

¹⁵ Tevbe, 9/42

¹⁶ Hac, 22/5

¹⁷ Zariyat, 51/29; Zümer, 39/23; Ahzab, 33/10

¹⁸ Nahl, 16/68, 69

¹⁹ Yusuf, 12/23-24

²⁰ Hökelekli Hayati, age., s. 25

²¹ Razi Fahreddin, Tefsir-i Kebir,

²² Elmalılı, M. Hamdi Yazır, age., C. VII. s. 4758; Ulutürk Veli, Kur'an Allah'ı Nasıl Tanıtıyor? S. 196

²³ Mülk, 64/14

davranışlarıyla ilgili ilahi kanunların araştırılıp ortaya konulmasının gereği sık sık vurgulanır.²⁴

İslami ilimlerin teşekkülü ile birlikte “ilmü’n-Nefs” “ilm-i Ahvali Ruh” gibi isimlerle ortaya konmuş eserlerin varlığı, Müslümanların psikoloji ilmine ilgi ve katkılarını ifade etmektedir. Bu sahada müstakil bir ilim dalı oluşmamışsa da bu konuda yazılmış ciddi eserler mevcuttur. Ayrıca İslam felsefesi, Ahlak ve Tasavvuf ile ilgili eserlerin önemli bir bölümünü psikoloji ile ilgili konular oluşturmıştır.

Kafirleri küfre sürükleyen psikolojik motivleri daha iyi kavramamıza yardımcı olacağı düşüncesiyle insan nefsi ile ilgili en derin bölgelere inerek, İslam düşüncesinin bakış açısıyla ruhani olgunlaşma yolunda deruni tecrübeleri olan mütekelimlerin görüşlerinden yararlanmaya çalışacağız. Bu konuda önemli eserler vermiş olan hicri. III. yüzyıl alimlerinden Haris el-Muhasibi(ö.243/857)ve ondan fazlaca etkilenen Gazali(ö.505/1111)’nin, insanın psikolojik fenomenleri ile ilgili tespitlerini örnek olarak incelemeye çalışacağız.

İNKARA KONU OLAN PSİKOLOJİK FENOMENLER

Muhasibi’ye göre insanın manevi yapısını kalp, akıl ve nefis üçlüsü oluşturmaktadır. Psikolojik hayatın merkezi ise kalptir. Duygu,düşünce ve iradeye ait umumi fonksiyonlar buradan kaynaklanır. Kalp zaman ve mekan ötesine ilgi kuran, hisseden ve arzu eden manevi gücün toplamıdır.²⁵ Akıl, nefis ve şeytandan gelen etkilerden kalbe ulaşan uyarıcılar orada bir duygu, düşünce ve arzu ile bir kararın oluşmasına sebep olurlar. Bunlardan kalbin eğilimine uygun düşenler gerçekleşir,uygun düşmeyenler ise engellenir. Kalbin kendine ait bir idrak şekli vardır ki; buna marifet denir. Marifet bütün psikolojik fonksiyonların temelini oluşturur. Marifetin asıl konusu Allah’tır. Fakat marifetin kendi içinde doğru ile yanlış birbirinden ayırma gücü yoktur. Bu ancak ilim ve tefekkür ile olmaktadır.²⁶

Akıl, insandaki bilgi vasıtalarından biridir. Aklın bilmesi iki türlü olur; birincisi fehm iledir. Bu tüm insanlarda ortak olup dile getirileni anlama yeteneğidir. Duygular vasıtasıyla algılanan izlenimler, aklın fehm etmesiyle manalı bir bütün haline getirilir. İkincisi aklın pratik yönüdür ki;

²⁴ Hökelekli, age., s.22,23; Zeydan Abdülkerim, es-Sünenü’l-İlahiyye s. 10-11

²⁵ el-Muhasibi, Ebu Abdillâh el-Haris İbn Esed, er-Riayetü li-Hukukillah, thk. Abdulkadir Ahmet Ata, Darü’l -Kütübi’l’İlmiyye, Beyrut. ts., s.66-68,92-93

²⁶ el-Muhasibi, age., s.79-95

buna basiret denir. Bununla da Allah'ın varlığı, dinin hükümleri ve değer yargıları kavranır.²⁷

Nefis, insanın kişiliğini oluşturan içgüdü, istek ve eğilimlerin bütünüdür. Nefsin ilkel eğilimleri heva olup, bunun asıl muhtevası arzu ve istekleridir. Nefisteki bu arzuların bir sonu yoktur. Şeytanın insanı etkilemesi de bu yolla olur. Bunları tümüyle yok etmek de mümkün değildir. Ancak bu arzular kalbe ulaştığı zaman güdü karakteri kazanmadan, etkisiz hale getirilebilir.²⁸

Gazali'ye göre de nefsin biri bedene, diğeri ruhani aleme yönelik iki yönü vardır. Dolayısıyla nefiste aynı anda zıt eğilimler etkin haldedirler. Bu zıt eğilimlerin üstünde nefis, kendi varlığında kendini düzenleyici ve dengeleyici bir sisteme ve güce sahiptir.²⁹ Bu gücü ile olgunlaşmaya ve gelişmeye kabiliyetlidir. Fakat insan aynı zamanda istikrarsız, değişken, zayıf, hırslı ve huysuz bir tabiata sahiptir.³⁰ Nefsin yapısında varolan güdüler, insanın davranışlarını kuvvetle etkilemektedir. Bu durumda insan, Allah'tan kopuk yanılsamalar içerisinde aşağı seviyede inkarcı bir hayata sürüklenebilmektedir.³¹

Hem Muhasibi hem de Gazali'ye göre nefsin olgunlaşmasında en büyük engeli yine kendisi oluşturmaktadır. Çünkü o, kendi subjektif eğilimlerine saplanıp kalabilmektedir. O halde, sağlam iman zemini üzerine oturan, çerçevesini bozulmamış ilahi dinin belirlediği kontrol mekanizmasından mahrum bırakılmış, "motiv"lerin inkara nasıl sebep olduklarını incelememiz gerekmektedir.

İNKARA SEBEP OLAN PSİKOLOJİK MOTİVLER

"Bireyi harekette bulunmaya ya da bir hareket yolunu diğerine üstün görmeye itecek şekilde etkileyen sürücü kuvvet ve faktörlere motiv denir. Bir itici gücün etkisiyle, buna uygun olarak meydana gelen faaliyet şekline de motivasyon denir."³² Motivler genel olarak fizyolojik, sosyal ve psikolojik olmak üzere üçe ayrılır. Fizyolojik motivler hem hayvanlarda

²⁷ el-Muhasibi, ae., s. 57-60

²⁸ el-Muhasibi, ae., s. 307-310; krş. Aydın, Hüseyin, Muhasibinin Tasavvuf Felsefesi, Ankara, 1976, s. 35-38-40, 43, 105, 130-138-148-157

²⁹ Şems, 91/7-10

³⁰ Mearic, 70/19-21; Nisa, 4/128; Teğabun, 64/16; Haşr, 59/59

³¹ Gazali, Mizanü'l-Amel, Mısır, 1964. S. 199-205

³² Morgan C.T., age. s. 279; Öztabağ Lütfi, Psikolejide İlk Adım, İnkılap kitabevi, İst. 1983, s. 33-34, 36

hem de insanlarda mevcuttur. Diğer motivler ise birey ve toplum olarak insana özgüdür. Her davranışın ardında bir güdü(motivasyon) veya güdüler zinciri vardır Davranışların kaynağı olan bu etkenler fiziksel, toplumsal veya bireysel olup insanın içinden gelir.³³

Düşünebilen bir varlık olan insanın, kalbi eylemi olan inkarın sebepsiz olması düşünülemez. İnsan saçma bir şeye inanıyorsa, bunu saçma olduğu için değil,o inanca konu olan şeyi kabul etmesi için kendine göre bir delil bulmasındandır.³⁴Tabi ki önemli olan sadece delil bulmak değil,delilin sağlam ve güvenilir olması lazımdır.

İnkâr olayını, kalbin bir hastalığı olarak değerlendiren Kur'an'ı - Kerim, insanları inkara sevk eden faktörlere sık sık yer vermiştir. İnkara sebep olan bu motivleri, psikolojik ve sosyal motivler olmak üzere ikiye ayırmamız mümkündür. Biz, bunlardan bir makale sınırları içerisinde ancak heva, kibir, haset, kin, inat, nankörlük, ümitsizlik, sevgi ve korku gibi Psikolojik motivleri inceleyeceğiz

I-HEVA

İnsanın en bariz özelliği, ruh ve bedenden oluşan iç içe geçmiş bir yapıya sahip olmasıdır. Kainatta mevcut olan varlıkların tamamı muayyen bir hedefi olan tek yönlü varlıklardır. Bedeni yönünü topraktan,³⁵ ruh yönünü ilahi nefhadan alan insan, hem ruhi hem de bedeni yapıya sahiptir. Bu mekanizmada bir unsur diğerinden ayrı olarak mütalaa edilemez. Çünkü insan sadece çamurdan yoğrulmamıştır. Onu yalnız çamura çevirmek mümkün değildir. Onu sırf ruhtan ibaret görmek de mümkün olmaz.³⁶ İnsanlar, birbirinden farklı bu iki uzak uçlar arasında değişik çizgiler tuttururlar. Hatta tek bir şahısta bile, arzular arka arkaya değişik şekiller arz eder. İster az ister çok olsun, bu psikolojik duygular tamamıyla insanın yapısında mevcuttur ve beden ile ruhun birleşmesinin sonucudur.³⁷

Heva, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, nefsin bedene yönelik arzularını temsil eden aşırı eğilimlerdir. Her nefse hem fücuru, yani şerri.

³³ Baymur, Feriha, Genel psikoloji, İnkılap kitabevi İst., 1994, s. 67; Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İst., 1993, s. 230; Morgan, C.T., age., s. 191; Hökelekli, age, S. 80

³⁴ er-Razi, Fahreddin, age. c. XII, s. 141; Taylan, Necip, İlim-Din s.50-52.

³⁵ Bkz. Kehf, 18/37; Hac, 22/5; Rum, 30/20; Fâtır, 35/11; Gafır, 40/67

³⁶ Bkz. Secde, 32/9; Hicr, 15/29; Sad, 38/72; Enbiya, 21/91

³⁷ Kutup, Muhammet, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, s. 66; Filibeli Ahmet Hilmi, İlm-i Ahval-i Ruh, s.19

küfrü, kötüyü ve zararı ; hem de takvayı yani imanı iyiyi ve faydalı olanı birbirinden ayırt etme özelliği verilmiştir. Nefis bu konuda kendi kendini tesviye edecek ve nizama koyacak kapasiteye sahiptir.³⁸

Fakat insan, sonuç itibariyle neyin iyi, neyin kötü olduğunu tam bilemez. Bazıları da geleceği düşünmez, kısa vadedeki menfaatleri ve duygularını mutlak doğru kabul eder, veya iyiyi kendisi açısından düşünür, iyi niyetle olsa bile başkasına haksızlık yapabilir. Halbuki hak ve doğruluk ölçüleri, evrensel ve genel anlamda olmalıdır. Böyle olunca hakkın ve doğrunun nihai ölçüsünü ancak Allah bilir. Çünkü her şey O'nun eseridir.³⁹

“Gel gör ki,haksızlık edenler bilgisiz olarak, kötü arzularına uydular.”⁴⁰ Ayet hevaya bilgisizce uyulduğunun belirtisi olarak yukarıda açıkladığımız hususa işaret etmektedir. Buradan hevanın iki kısma ayrıldığını anlıyoruz. Biri ilme (vahye) muhalif, diğeri ise hakka ve fitrat gayesine uygun olan meyillerdir. Şehvi arzuların ve meyillerin yaratılması boşuna değildir. Onlar insanı hayata bağlamak, yaratılışın amacına ulaştırmak için Allah tarafından nefse verilmiş saiklerdir. Ancak bazı kimseler, onu gayesinden uzaklaştırarak ilmin zıddına sırf zevk için boşuna israf edebilmektedir. Mesela insan neslinin sağlıklı bir şekilde çoğalması için nikah yerine zinanın teşvik edilmesi, ilme aykırı sırf bir hevadır.⁴¹

Bundan dolayıdır ki Kur'an'da hevanın hiç değişmeyen anlamı, insanı günahlara veya küfre sevk eden bir motiv olduğudur. Nefsin ilmi, yani vahye ve fitrata uygun olan motivasyonu, hiçbir ayette heva olarak ifade edilmemiş “insan için süslendi” “dünya hayatının metar” gibi ifadelerle anlatılmıştır.⁴²

Gazali niyet ve hevesleri açısından insandaki güdüleri, iki ana başlık altında toplamaktadır:

- a)Din güdüleri (bavaisu'd-din)
- b)Heva güdüleri (bevaisu'l-heva)

Din güdüleri, kişiyi kendi arzularına değil, ilahi iradeye uymaya ve iyiliğin hakim olduğu bir hayata yöneltirler. Allah karşısında korku ve ümit bu güdülerin içeriğini oluşturur. Buna sevgi, şükür, tevekkül gibi çeşitli duygular ve tutumlar da eklenir.

³⁸ Elmalılı, age., C.VIII s. 5858

³⁹ Elmalılı,ae., C.VIII s. 5858-5859

⁴⁰ Rum, 30/29.

⁴¹ Elmalılı, age., C.VI s. 3820-3821

⁴² er-Razi,Fahreddin,age., C .XII s.63; bkz. Sa'd,38/26; Necm, 53/3 ; Casiye 45/23.

Heva güdülerini ise, dini güdülere aykırı olarak, insanı ilahi ve yüce bir amaca değil; kişisel tatmin ve zevklere yönelten, sırf dünya hayatına yönelik eylemlere sevk eden güdülerdir.⁴³

“Hevasını kendine ilah edineni gördün mü? Ona sen mi vekil olacaksın?”⁴⁴ Nefsin, kötü isteğe olan yönelişi olarak ifade edilen heva, ayette görüldüğü üzere, canının her istediğini yapan, onu elde etmede hiçbir sınır tanımayan ve bu heva denen arzusunun putlaştırılan insanın, psikolojik halini karakterize etmektedir. Yine ayette ikinci mefulün öne alınmış olması “kasr” içindir. Yani nefsi emmarenin arzularından başka ilah tanınamaya işaret eder. Böyle kimselerde hakka saygı yok, sadece kendini düşünmek vardır.⁴⁵ Aslında arkasına düştükleri zevkleri de hakiki menfaat üzere değil; sırf subjektif kuruntularından ibarettir. Onlar için oyun ve eğlence bir çeşit dindir. Dinin en ciddi mesellerine bile kayıtsızdırlar. Şair A’şa müslüman olmak amacıyla Hz peygamberi görmek üzere yola çıkar. Putperestlerden biri “o dinde zina yasak “ der , “olsun” diye cevap verir yoluna devam etmek ister, “ama şarap da yasak” deyince “o zaman geri döneyim bir sene daha içeyim de ondan sonra müslüman olurum” der. Geri döner, fakat o sene de ölür.⁴⁶ Manevi yetenekleri körelmiş böyle insanlar delil, burhan, hak, hukuk saymaz, sadece kendi keyf ve zevklerini düşünürler. Zevklerinin kendileri için sırf felaket olduğunu bilseler bile, yine hakkı zevklerine feda ederler. Dini de aynı bakış açısıyla değerlendirirler. Gönülleri neye çekerse ona taparlar, çünkü onlar “vahy”den yüz çevirerek kalplerine hep şeytanın vesveselerini doldurmuşlar, nefislerindeki “fücür”u “takva”dan ayıran yeteneklerini köreltmüşlerdir. Artık kötülüğü, kötülük olarak görmemektedirler.⁴⁷

Fahreddin Razi, şehvetin hayvani; gazabın parçalayıcı; hevanın ise şeytani olduğunu bildiriyor. Zulüm, şehvet ile kişinin nefsine, gazap ile başkasına, heva ile de Allah’a karşı taşkınlık yapmış olur.⁴⁸ Bunun içindir ki hevanın neticesi şirk veya küfürdür. Bir hadis-i şerifte hevaya uymanın affolunmayan zulüm olarak bildirilmesi⁴⁹ de şirk olmasındandır. Yine

⁴³ Gazali, İhya, C. IV, S. 64-72; Hudeybi, Hüseyin, el-Vücutu’l-Hak, Mektebetü’l-İslam, 2. Baskı, Dimeşk, ts.,s.120-122

⁴⁴ Furkan, 25/43.

⁴⁵ Elmalılı, age., .C. V s. 3590

⁴⁶ İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik b. Eyyub el-Himyari, Siretü’n-Nebi, thk. M.Muhiddin Abdulhamit. Matbaatü’l Medeni, Mısır, 1963/1383 C.I, s.259-260

⁴⁷ Elmalılı,age. C.VI s. 4318; Hudeybi Hüseyin age. S.122-123

⁴⁸ er-Razi Fahreddin, age., C.I s. 266

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, 6/240; Suyuti, Camiu’s-Sağir C.II, s. 47/48

Razi, Ebu Zeyd el Belhi'nin "er-Reddu alâ İbâdî'l-Esnâm" adlı eserinden şunları naklediyor; "Taşlardan veya ağaçlardan yontularak yapılan putların göklerin ,arzin, bitkilerin ve canlıların yaratıcısı olmadığını bilmek bedii (aklın zorunlu olarak bildiği) bir bilgidir. Zaruri bilgiler konusunda, insanlar arasında ihtilafların bulunması caiz değildir. Putperestlik, Hz. Nuh'un risaletinden önce de mevcuttu, günümüze kadar da devam etmiştir. Mamur, medeni beldelerde oturanların ekserisi bu din üzerindedir. Böyle olunca bu dinin yanlışlığını fesadını ve bozukluğunu, aklın bedahetiyle anlaşılmayacak bir sebebe hamletmek gerekir. Aksi halde bu kadar zamandan beri alemin ekserisinde devam etmemeliydi."⁵⁰

Kanaatimize göre yanlışlığını aklın bedihi olarak bildirmesine rağmen şirkin varlığının devam etmesi, temelinin "heva"ya dayanıyor olmasındandır. Zira hevanın en aktif sahasını teşkil eden şehvetlerin, aklı örtmesiyle bu durum gerçekleşebilmektedir. Bunun neticesinde şirk hastalığına yakalanan kimselerin basiretleri körelmektedir.

Avrupa'da aydınlanma felsefesi ile birlikte bazı düşünürler mutluluğun, fayda ve iyilikte değil, faydalanmada olduğunu savunmuşlardır. Onun dışında bizatihi bir hak ve iyilik tanımamışlardır.⁵¹ Bunun için gerçek bir din arama yerine Hristiyanlığı şeklen korumakla birlikte, hevalarına karşı çıkmayan, beşeri bir din haline getirme çabasına girmişlerdir. Fakat bunun neticesi, insanlık için hayırlı olmamıştır. İnsanlar kendi elleriyle yaşadıkları dünyayı fesada uğratmışlardır. Ayrıca sınırsız özgürlük sloganıyla ortaya çıkanlar, evrende hüküm sürdüğünü iddia ettikleri determinizmi, hevalarının tutsağı olarak kendi nefislerinde yaşamaya başlamışlardır.⁵²

HEVA MOTİVİNİN İÇERİĞİ

"Nefsani arzulara (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara , sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük, insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Halbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır."⁵³

⁵⁰ er-Razi, Fahreddin, age., C. XXX, s. 143.

⁵¹ Elmalılı age., C. I, s. 90-91; Gökberk Macit, Felsefe Tarihi, s. 43 vd, 55

⁵² Heidegger Martin, Patikalar, s. 20-24; Guinon, Rene, Niceliğin Egemenliği Çağın Alametleri, s. 141vd.

⁵³ Al-i İmran, 3/14

Yukarıdaki ayet bize, heva motivinin içeriğini en geniş şekliyle haber veriyor. Gazali, bunların hepsini şehvat olarak isimlendirdikten sonra ikiye ayırıyor. Birincisi cinsel arzular, ikincisi mal, evlat ve dünya metainan olan düşkünlüktür.⁵⁴ İnsanoğlunun yeryüzündeki hayatını sürdürebilmesi için maddi ve manevi birtakım ihtiyaçları vardır; yeme, içme, teneffüs etme, evlenme, iman, güven, ümit bunlar arasındadır. Allah, insana hayatı sevdirmişonun için de gerekli his ve meyillerle donatmıştır.

Heva motivinin içeriğini oluşturan birinci unsur, cinsel arzulardır. İnsanların çoğalması, karşı cinse ilgi duymaya bağılı olduğu için Allah (cc) onu şehvet denilen duygu ve cinsel arzularla teçhiz etmiştir. Buna' göre cinsel tatmin esas gaye değıl, vasıtaadır, hedefi ise üremedir. İnsan için amaç Allah'a kulluktur.⁵⁵ Bununla beraber aile yuvasının kurulması, eşlerin huzur ve sükuna ermesi ve aile ortamında çocukların terbiye edilmesi, cinsel arzuyla ortaya çıkan diğet sonuçlardır.⁵⁶

Cinsel duygu ve meyiller karşısında insanlar farklılık arz etmektedir. Bazıları, bu duyguyu yaratılış gayesine uygun olarak kullanırken, bir kısmı da bu konuda ifrat ve tefrite kaçmaktadır. İslam, şehvet duygusunun iradi tatminini, evlilik birliğı içinde caiz görmüş, bunu teşvik etmiş, hem zinayı ve ona götüren yolları, hem de bu duyguyu öldürme veya yok sayma teşebbüslerini haram kılmıştır.

Cinsel duyguları yok sayan bazı Hıristiyan mezhepleri ve Maniheistler bu konuda tefrite düşerlerken, Freudçular ve haz ahlakını savunanlar da ifrata kaçmışlardır.⁵⁷“Allah'a ortak koşanlar, Allah'ı bırakarak ancak ınas (dişiler)a dua ederler”⁵⁸ayetinde ifade edildiğı gibi, hiçbir sınır tanımadan serbest bırakılan şehvet unsurunun maddi ve manevi yönden ahsen-i takvim (en üstün) olarak yaratılmış insanı, kadına taptırma noktasına getirebildiğı dikkate alındığında, konunun başında sunduğumuz ayette, hevanın muhtevasını oluşturan unsurların başında, cinselliğın zikredilmiş olmasının ne kadar anlamlı olduğı anlaşılmaktadır. Sağlam inançtan kaynaklana kontrol mekanizmasına sahip olmayan her insan, şehvetin tesirinden kendisini kurtaramaz. Çünkü bu konuda fitratın karşı

⁵⁴ Gazali, İhya, C.I s. 235-236

⁵⁵ Zariyat, 51/52

⁵⁶ Karaman, Hayrettin, age., s.79

⁵⁷Karaman, Hayreddin, age., s. 79.

⁵⁸ Nisa, 4/117.

koyucu bir gücü yoktur. Bu da cinsel motivin insan için ne kadar büyük bir imtihan olduğunu göstermektedir.⁵⁹

Cinsel arzulardan sonra "heva"nın içeriğini oluşturan ikinci unsur, kısaca dünya metaı olarak ifade edilen mal, mülk, para, mevki, makam vb. şeylere olan aşırı düşkünlüktür. İnsanı daima kul olma gerilimi içinde tutmak için sürekli dünya hayatı ve ahiret hayatı tezini gündemde tutan Kur'an, beşeri var oluş için dünya hayatının kendi şartlarına göre yaşanmasını zorunlu görürken,⁶⁰ onun hakiki mahiyet ve fonksiyonunu da çeşitli ayetlerde bize takdim eder. Dünya hayatı ve nimetleri ahiret hayatıyla mukayese edildiğinde o geçici bir vasıta olup, bir yolcunun azığı gibidir.⁶¹ Bunun için Kur'an'da insanların hoşlarına giden, hatta bazen cazibesıyla başları döndüren, her türlü dünya malına gelip geçici bir meta adı verilmekte, böylece ebedi ve muhteşem ahiret hayatı karşısında, ona belli ölçüde iltifat edilmesi istenmektedir. Başka bir ayette, dünyanın akıllı çelen nesnelere "arad"⁶² adı verilmiştir. Arad kelimesiyle dünya malının kıymetçe bir çalı çırpı değerinde olduğu anlatılmakta, dünya hayatı basit şeylerle temsil edilerek, ahiret hayatı şuuru güçlendirilmektedir.⁶³

Bazı ayetlerde de dünya hayatı gelip geçici bir heves üzere kurulu, oyun ve eğlenceye⁶⁴ benzetilmektedir. Bu vasfa sahip olan hayat, İbn Abbas'a göre sadece inkarcıların ve münafıkların hayatıdır. Çünkü mü'minin ömrü iyi amellerle dolu olup, oyun ve eğlence değildir. Veya bu hayat kafir ile mü'minin hayatlarını beraberce kapsamakta, hayatın elde edilen lezzetleriyle arzu edilen güzel şeyler kast olunmaktadır.⁶⁵

Bazı ayetlerde,⁶⁶ tefahur (övünme) tekasur (çoğunlukla övünme) vasıtası olarak da takdim olunan dünya, aldatıcı bir meta "meta'u'l-gurur"⁶⁷ olarak vasıflandırılır. Dünya metanın aldatıcı vasfı, çoğu konuda kişinin zenginliğe güvenerek kendisini Aliah'tan müstağni görmesi, O'na şirk koşması veya malının kendisini ebedi kılacağını zannederek ahireti inkar etmesiyle tezahur etmektedir.

⁵⁹ el-Buti, Ramazan, Allah'a İnanan Kızlara, s. 15-16

⁶⁰ Kasas, 28/77.

⁶¹ el-Kurtubi, el-Cami, c. IX, s. 314.

⁶² Bkz. Enfal, 8/67.

⁶³ el-Alusi, age., c. XXV, s. 80.

⁶⁴ Bkz. En'am, 6/32, 70; Araf, 7/51, Ankebut, 29/64; Muhammet, 47/36, Hadid, 57/20.

⁶⁵ El-Kurtubi, el Cami, c. VI, s. 415; er-Razi, Fahreddin age., c. XII-s. 200.

⁶⁶ Hadid, 57/20.

⁶⁷ Al-i İmran, 3/185.

“Müstağni” ihtiyaçtan beri anlamındaki (غنى) “ğına”kökünden gelen bir kelimedir.Yaptığı her işte kendini mutlak anlamda yeterli ve serbest sayan, tamamıyla bağımsız, sadece kendine bağımlı olan kişinin psikolojik halini anlatır.⁶⁸ İslama göre bu durum, aşırı bir şekilde nefse itimat, bariz bir küstahlık ve yanılığ halidir. Çünkü bu duygunun gerisinde, insanın yaratılmış bir varlık olduğu gerçeğini inkar etmesi veya görmezlikten gelmesi söz konusudur.⁶⁹

Dünya metaini olan aşırı düşkünlük beraberinde insan ruhunda bu neticeyi doğurmaktadır Kur'an'ın prototip olarak tanıttığı Karun ve O'nun her devirdeki benzerleri, sahip oldukları servet ve bu servetle toplumlarında elde ettikleri ayrıcalıktan dolayı şırmışlardır. Onlar zenginliklerinden ve kendilerini alkışlamaya mecbur ettikleri topluluklardan gördükleri itibarı dikkate alarak, doğru yolda olduklarına inanmaktadırlar.⁷⁰ Bu mantığın sonucudur ki; zengin olan Amr, Gatafan, Esed ve Eşca kabilelerinin ileri gelenleri ve Mekkeli çoğu zenginler Hz. Peygamberin İslama çağrısına şu şekilde cevap vermişlerdir: “Eğer Muhammed'in dini doğru olsaydı, koyunlarımızın çobanı olan Cuheyne, Muzeine, Eslem ve Gıfar kabileleri bizden önce ona girmezlerdi”.⁷¹

Hiçbir zaman insanın kendisini, Allah'tan müstağni görmesi akla ve gerçeklere uygun değildir. Fakr-u zaruret, her yaratılmışın zati vassıdır.⁷² Her şeyden müstağni olmak,hiçbir şeye ihtiyaç duymamak, alemlerin Rabbi olan Allah'ın zati vassıdır. Müstağni olmanın şartı kadim olmaktır. Allah (cc) kadim olduğundan ötürü başkasından müstağnidir. O'nun dışında hiçbir varlık kadim olmadığına göre müstağni de değildir.⁷³

Zenginlik kişiyi Allah'tan müstağni kılamayacağı gibi sebeplerine tevessül etmelerine rağmen fakir kalmış kimselerin durumlarından şikayetçi olarak kendilerini hor ve hakir görmeleri de doğru değildir. Çünkü işler neticelere göre değer taşırlar.⁷⁴

Ayrıca kendilerini Allah'tan müstağni sayıp küfre düşenler, şunu da iyi bilmeliler ki; sayesinde zengin oldukları sebepler, kimsenin değiştirmeye güç yetiremeyeceği şeyler değildir. Yağmur yağmadığında

⁶⁸ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki kavramlar, s. 108.

⁶⁹ İzutsu, ae. , s. 108,202-206.

⁷⁰ Er-Razi, Fahreddin, age., c. XXV, s. 261.

⁷¹ Er-Razi, Fahreddin, age., c. XXVIII, s. 11.

⁷² Zeydan, Abdülkerim, Ulusu'd-Da've s. 20.

⁷³ El-Maturidi, Kitabu't-Tevhid, s. 11 vd.

⁷⁴ er-Razi, Fahreddin, age., c. XXXI,s. 169-170.

arzdan su çıkarınız diyenlere, Allah'ın "De ki; çekilirse söyleyin bakalım size kim bir akarsu getirebilir?"⁷⁵ sorusu ne kadar dikkat çekicidir. Kaldı ki suyun oluşumundaki unsurlar, fenler ve insandaki idrak hep Allah'tandır.⁷⁶

İnsan vicdanıyla başbaşa kaldığında, kendi kendine yeterli olmadığını, eksik olduğunu bilip fark etmektedir. Eksikliğini tamamlamak için yaşadığı kainatta sığınacak bir varlık ve barınacak bir yer de bulamamaktadır. Dolayısıyla kainata değil, onun yaratıcısına bağlanmak en doğru olanıdır.⁷⁷

Dünya metainan olan aşırı düşkünlük, ölümsüz bir dünya hayatı özlemiyle insanın ebediyyen kalacağı ahiret hayatını ya inkar ettirmekte ya da ona gereken önemi verdirmemektedir. Çünkü dünya metainan olan aşırı özlem, insanın arzu ve zevklerinin, dünyevi zevklerle çepeçevre kuşatılmasına ve bunun dışında zevk ve lezzetin düşünülmesine engel teşkil etmektedir.⁷⁸ Bu duygu zamanla beraberinde ahiretin inkarını getirmektedir. "Gerçekten bunlar geçen dünyayı severler. Arkalarındaki o ağır günü ise önemsemezler."⁷⁹ "Kim cimrilik eder, kendini müstağni sayar, en güzeli (ahiret nimetleri) de yalanlarsa biz de onu en zora hazırlarız. Düşündüğü zaman da malı kendisine hiç fayda vermez."⁸⁰

Zevklerini hep peşinen yaşamak isteyen, bu nedenle ahiret hayatını uzak gören insanlar, orada vad edilen güzellikleri inkar etmektedirler. Gördükleri ölüm gerçeği karşısında da ancak mal ile ebedileşeceklerini zannetmektedirler. "O ki mal toplamış ve sayıp durmuştur.(o) malının kendini ebedi kılacağını zanneder."⁸¹ Bu konuda, dini bir tarafa atıp sadece dünya metainan iltifat eden, bunun kendisini ebedi kılacağını zannederek, dünyayı ahirete tercih eden Bel'am b.Baura en tipik örnektir. Bu düşüncede olanlar gönüllerindeki ebedi kalma ve güçlü olma duygularını, servetleriyle pekiştirmeye çalışmaktadırlar.⁸²

Küçüklük-büyüklük, güzellik-çirkinlik gibi zeval bulmanın alametlerini taşıyan,⁸³ dünyanın fani metainan insanın ebedilik için sarılması,

⁷⁵ Mülk, 67/30.

⁷⁶ Elmalılı, age., c. VII, s. 5247.

⁷⁷ Işık, Emin, Kur'an'ın Getirdiği, Hareket Yayınları, İst., t.s., s. 193.

⁷⁸ Elmalılı, age., c. VIII, s. 5476; er-Razi Fahreddin, age., c. XXX, s. 260.

⁷⁹ İnsan, 76/27.

⁸⁰ Leyl, 91/9-11.

⁸¹ Hümeze, 104/2-3

⁸² el- Alusi, age., c. IX, s. 198.

⁸³ el-Maturidi, Kitabu't-Tevhid, s. 91.

akl-ı selim ile izah edilemez. Bu durum, ancak hislerinin etkisinden kurtulamayan kimsenin psikolojisini yansıtır.

Ölüm kesin bir olgudur. "Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile..."⁸⁴ Her mümkün varlık ölümle buluşacaktır.⁸⁵ Peygamberler de dahil olmak üzere hiç kimse bundan kurtulamamıştır.⁸⁶ Buna karşılık Kur'an, ebediliği ahirete ve ahiret hayatının olgularına vermiştir.

Kur'an dünyanın faniliğini, ahiretin ebediliğini vurgularken dünyanın ihmal edilmesini de istemez.⁸⁷ Dünya hayatının ahiret için bir hazırlık zamanı ve mekanı olması bakımından aradaki hassas dengenin ölçülerini bildirir.

"Dediler ki: Bu dünya hayatımızdan başka bir şey yoktur, ölürüz ve yaşarız bizi helak eden dehr (zaman)'den başkası değildir."⁸⁸ Ahiret inancı yerine, dünya metayı ile ebedilik arzusunu arayanlar, Kur'an'ın dehriler olarak takdim ettiği ve her devirde değişik kavramları yücelten benzer topluluklar ortaya çıkmıştır. Dehriler, ferdin tüm yaşantısını elinde bulunduran Allah yerine "dehr"i, koymuşlardır. Onlar ahireti inkar ettikleri gibi sadece başlangıçta yaratma fiilini Allah'a vermişler, bunun dışında uluhiyyeti ilgilendiren tüm fiilleri dehr'e yüklemişlerdir.⁸⁹

Aydınlanma felsefesiyle birlikte ortaya çıkan ve XX. Yüzyılda yayılan varoluşçuluk felsefesinde de bir varoluş problemi olarak bakılan hürriyet, insan varlığının ve değerlerinin temel kaynağı kabul edilmiş, kayıtlayıcı bağlar, bilhassa Allah inancı reddedilmiştir. Bu düşüncede, hevanın her türlü arzusuna yönelik hürriyet söz konusudur. Örnek olarak seçtiğimiz varoluşçu düşünürlerden W. Nietzsche şöyle sesleniyor: "Ey kardeşlerim toprağa bağlı kalın ve size duyumlar üstü umutlardan söz edenlere kanmayın. Zehir saçanlardır onlar, bilerek veya bilmeyerek."⁹⁰ Şöyle konuş ve kükre: "Bu benim iyim, budur benim sevdiğim, böyle tam hoşuma gidiyor o, ancak böyle istiyorum ben iyiyi. Bir tanrı kanunu olarak istemiyorum onu..."⁹¹ İstek ve arzuların tabii eğilimleri içerisinde yaşayan

⁸⁴ Nisa, 4/28.

⁸⁵ Al-i İmran, 3/185 ;Enbiya, 21/35; Ankebut, 29/27.

⁸⁶ Enbiya, 21/34.

⁸⁷ Kasas, 28/77.

⁸⁸ Casiye, 45/23-24.

⁸⁹ İzutsu, Kur'an'da Allah ve İnsan s. 118.

⁹⁰ Nietzsche, Friedrich, Wilhelm, Zerdüş Böyle Buyurdu (Çev. Osman Derinsu), Varlık Yayınları, 4. Basım İst. 1989, s. 19.

⁹¹ Nietzsche age., s. 36.

kimseler, hayatın geçiciliği ve bir daha ele geçirilmez olduğu düşüncesinden hareketle, doyumsuz bir zevk ve tatmin arayışı içerisindeyler. Bu insanlar, hürriyet adına kendilerini esarete mahkum etmektedirler. Çünkü böyle bir anlayış hürriyeti hürriyet yapan dayanaklardan mahrumdur. Ayrıca bu görüş sahipleri, neye karşı tamamen hür olduklarını bilemediklerini ve bu sebeple temellendirilmiş bir hürriyete sahip olamadıklarını itiraf etmektedirler.⁹²

“Allah hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının malı olmuş bir köle ile katımızdan kendisine verdiğimiz güzel rızıktan gizli ve açık olarak harcayan (hür) bir kimseyi misal verir. Bunlar hiç eşit olurlar mı? Doğrusu, hamd Allah’a aittir. Fakat onların çoğu (bunu) bilmezler.”⁹³

Hayatın zevklerine sınır getirmesi ve kişiye ahlaki sorumluluk yüklemesi sebebiyle, tevhidi imanı reddeden ve kendilerini zevklerinin tutsağı haline getirenler, motivasyon psikolojisinden kaynaklanan kaba ve bayağı bir hayat anlayışına ve ahlak dışı davranışlara sürüklenmektedirler.⁹⁴ Felsefi düşünce akımlarından tarihin belli dönemlerinde gündeme gelmiş olan ve hayalden öteye geçmeyen idealizm, ignostisizm (bilinmezcilik) varoluşçu hümanizm vb. düşünce akımları da ahirete inananların ebedilik arzularına çare arayışları⁹⁵ olarak nitelendirilmektedir.

II-KİBİR

Kişiye küfre götüren psikolojik motivlerden biri de kibirdir. Kibir, insanın kendisini başkalarından üstün ve büyük görmesi, her türlü hakka kendisinin layık olduğuna inanmasıdır.⁹⁶ (اِسْتِكْبَار) “İstikbar” kibirlenip kabarmak, hoyratça ve küstahça davranmak ve peygambere tabi olmamak;⁹⁷ (تَكْبَر) “tekebbur” ise insanın hakkı kabul etmekten kaçınarak Allah’a karşı büyüklük taslamasını ifade eder;⁹⁸ Bunların hepsi de (كِبَر) “kibir” kökünden türetilmiş kelimelerdir.

Allah’a ait bir övgü sıfatı olan mütekebbir, kullar için olumsuz bir sıfat olup hakkı reddeden, kendi nefsinin büyük göstererek başkalarını

⁹² Yılmaz, Tahsin, Determinizm ve Hürriyet Problemi, s. 69.

⁹³ Nahl, 16/75.

⁹⁴ Hökelekli, age., s. 209.

⁹⁵ Elmahlı, age., c. V, s. 3414.

⁹⁶ Er-Razi, Fahreddin, age., c. XV, s. 3; Zeydan, Abdulkarim, Usulu'd-Dave, s. 320.

⁹⁷ Er-Razi, Fahreddin, age., c. XXVII, s. 79; el-Beydavi, age., c. II, s. 443.

⁹⁸ El-İsfehani, el-Müfredat, s. 422.

küçümseyen, anlamındadır. Yine bu kelime kibirliliğin anlık duygusal patlamadan ziyade, kafirin kalıcı bir vasfı olduğunu gösterir.⁹⁹

İnsanın kendini büyük görmesi, imana kesinlikle zıttır. Allah (cc) büyüklük taslayanların imanlarının kabul edilmeyeceğini bildirmektedir.¹⁰⁰ Genellikle inat sıfatıyla birlikte bulunan kibir, insan fitratının yaratıcıya açılan pencerelerini perdeler. Nefiste karar kılan bu kötü huyun eserleri değişik şekillerde ortaya çıkar. Genellikle kişinin hakkı görmesine mani olur. Görse bile itiraf ettirmez ve O'na bağlanmayı engeller.¹⁰¹ Kur'an'da, insanı küfre götüren sebeplerden biri olarak zikredilen kibir ögesiyle, pek çok halde kafirin en tipik niteliği sembolize edilir.¹⁰²

Aslında kibir, insanı Allah'a bağlılıktan alıkoyan, batıl inançlara ve taklide yol açan psikolojik bir hastalıktır. Bu hastalık, kişide sıfat haline geldiği zaman, onun iradesini elinden alır, düşünme yeteneğini perdeler, Hakkı şiddetle inkara ve Hakkın varlığının delillerini örtmeye ve batıl tasavvurlara bağlanmaya sevk eder.¹⁰³

Çünkü büyülenmek ve sırf kendi görüşünü beğenmek, fikri kaymalara, batıl inançlara saplanmaya ve onun uğrunda mücadele sarf etmeye sebep olur.¹⁰⁴ "Vicdanları da buna (Peygamber'in doğruluğuna) tam bir kanaat hasıl ettiği halde, zulüm ve kibir ile yine bunu inkara kalkıştılar."¹⁰⁵

İnsandaki kibir, Allah'a karşı ve insanlara karşı olmak üzere iki türlü tezahür eder. Bunlardan en kötüsü Allah'a karşı olanıdır.¹⁰⁶ İlk olarak bu çeşit kibri iblis göstermiş ve kafir olmuştur. Allah (cc) onun kibrini küfür olarak isimlendirmiştir. Çünkü İblis, yaratılış özelliklerini dikkate alarak kendisini Hz. Adem'den daha üstün görmüş, Allah'ın secde emrine karşı kibirlenerek kafirlerden¹⁰⁷ olmuştur.

Allah'a karşı işlenen kibir tavrı, daha çok O'nun elçilerini ve onların getirdikleri mesajı, kibir sebebiyle inkar etme şeklinde olmaktadır. Firavun ve kavmi Hz. Musa'nın, Semud kavmi Hz. Salih'in, Medyen ve Eyke halkı

⁹⁹ İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 67,196.

¹⁰⁰ Mü'min , 40/27,28; Nisa , 4/173; A'raf , 7/132,133.

¹⁰¹ Zeydan, Abdulkerim, Usulu'd-Dave , s. 382.

¹⁰² İzutsu, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, s. 193.

¹⁰³ el-Meydani, Sıra Mea'a-Mülâhide, Hatta'al- Azm, Daru'l-Kalem Dımeşk, 1987, c. I, s. 718.

¹⁰⁴ el-Meydani, el-Aikdetü'l-İslamiyye ve Ususuhe, Dımeşk, 1966, c. II, s. 375.

¹⁰⁵ Neml, 27/14.

¹⁰⁶ El-Muhasibi, age., s. 378.

¹⁰⁷ Bakara, 2/34; İbn Kesir, Tefsiru' İ-Kur'an'il-Azim, c. I, s. 76-78.

Hız. Őuayb'ın, Mekkeli mŕŕikler de Hız. Muhammed'in peygamberliğini bildikleri ve mucizelerini gŕrdŕkleri halde başta kibir olmak ũzere değişik sebeplerden dolayı inkar etmişlerdir.¹⁰⁸ Bunlar daha ziyade Allah'a kul olmayı, Allah'ın diğer kulları gibi muamele gŕrmeyi gururlarına yediremeyenlerdir.¹⁰⁹ Firavun'un "Ey milletim Mısır'ın hŕkŕmdarlıęı ve memleketimde akan bu ırmaklar benim değil mi? Gŕrmŕyor musunuz?"¹¹⁰ demesi, kendisini onların yŕce Rabbi¹¹¹ olarak ilan etmesi ve Hız. Musa'yı kendisinden başka bir tanrı edinmesi halinde zindanla tehdit etmesinin¹¹² gerisinde, Allah'ı inkar etmesinden ziyade kibrinden dolayı Hız. Musa'nın davasını reddetmek vardı. O, pekala biliyordu ki, halkı yaratan kendisi değil, kendisinin de bir yaratanı vardı. Ancak uluhiyyetin sadece Allah'ın hakkı olduğunu tanımıyor, yaratma ve uluhiyyet mefhumuna haksızlık ediyordu. Yasama ve yŕrŕtmede hiç bir sınır tanımadan, ne dilerse olurmuŐ, hŕkmŕnŕ kaldıracak daha yŕksek bir irade yokmuŐ gibi davranıyor, insanların hep kendisine tapmasını kendisini sevmesini ve kendisinden korkmasını istiyordu.¹¹³

Yahŕdi ve Hıristıyanların, son peygamberi ve onun dinini inkar etmelerinin altında da kibir motivi etkili olmuştur.¹¹⁴ "And olsun ki biz Musa'ya kitap verdik ve onu peŐinden biręok peygamber gŕnderdik. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller verdik ve onu Ruhu'l- Kudus ile destekledik. Fakat ne zaman bir peygamber size canınızın istemediği bir mesaj getirdiyse, kibirlilik taslamadınız mı? Bu peygamberlerin kimilerini yalanladınız, kimilerini de ŕldŕrdŕnŕz".¹¹⁵

Kibrin ikinci şekli kullar arasında olanıdır. Bu, bazılarının diğer insanlara karşı bŕyŕklenmesidir. Bu durum mŕstekbirlerin kendilerini bŕyŕk ve hayırlı gŕrŕrken başkalarını kŕęŕmsemleri ve ŕnemsiz gŕrmeleri şeklinde tezahŕr etmektedir.¹¹⁶ Fakat bu duygu, hak olduğunu bilmelerine rağmen bir geręeęi, aşağı tabakadan saydıkları kimselerden geldiği, onlar

¹⁰⁸ İbn Kesir, ae., c. III, s. 250; el-Fakihi, Ali İbn Muhammed Nasır, age., s. 270.

¹⁰⁹ Ulutŕrk, Veli, Kur'an Allah'ı Nasıl Tanımıyor?, Çağlayan Yayınları, İzmır, 1985, s. 276.

¹¹⁰ Zuhurf, 43/51.

¹¹¹ Naziat, 79/17-25.

¹¹² Şuara, 26/29

¹¹³ Elmalılı, age., c. V, s. 3734-3735; Zeydan, Abdulkirim, Usulu'd-Dave, s. 382.

¹¹⁴ Elmalılı, age., c.I, s. 319-320.

¹¹⁵ Bakara, 2/87.

¹¹⁶ el-Muhasibi, age., s. 381.

söylediği için inkar etmelerine sebep olabilmektedir.”Yakinen inandıkları halde zulüm ve kibirlerenden dolayı inkar ettiler”.¹¹⁷

Müstekbirler, bir kimseyle tartışalar, galip gelme çabaları onları düşünmemeye ve anlamamaya sevk etmektedir. Kendilerini büyük ve şerefli saymaları, inançla ilgili temel konular olsa dahi hakir gördükleri kimseler söylüyor diye kabul etmezler. “Onlara bir iyilik emredilse, kalbindeki kibrini aziz kılarak benlik ve gurur kendisini tutar, gazaplanarak hakkı reddeder”.¹¹⁸ “Böylesine Allah’tan kork denilince, benlik ve gurur kendisini günaha sevk eder. Ona cehennem yeter. O ne kötü yerdir.”¹¹⁹

Hz Nuh’u inkar edenlerin bazıları, onun etrafındaki mü’minleri küçük görerek iman etmemişlerdir.¹²⁰ “Sana bir sürü bayağı kişiler uymuşken, biz sana iman eder miyiz?”¹²¹

Mekke müşriklerinin bir kısmında da kibrin bu yönünü müşahade etmekteyiz. “Onlara insanların iman ettikleri gibi siz de iman edin denildiği vakit, biz hiç sefihlerin iman ettikleri gibi iman eder miyiz? derler. Biliniz ki, ahmak ve akılsız olanlar, yalnızca onların kendileridir, fakat bunu bilmezler.”¹²²

Mekkeli müşrikler, yoksul mü’minlerle bir arada olamayacaklarını bahane ederek iman etmeye yaklaşmadıkları gibi, bazıları da Hz Peygamberin malı mülkü yok diye küçümseyip onun davetinden uzaklaşmışlardır. “ve dediler ki: bu Kur’an iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı?”¹²³ Müşriklerin büyük adam diye kast ettiği kimseler, Mekke’den Velid b.Mugire ile Taif’ten Urve b. Mesud es Sakafi gibi kavimlerinin şımarık zenginleriydi.¹²⁴ Bir başka ayet grubunda Allah (cc), müşriklerin bu konudaki duygularını şöyle haber veriyor: “Onlar, sen dediler, bizim için yerden bir kaynak fişkırtmadıkça sana asla uymayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı, öyle ki işlerinden gürül gürül ırmaklar akmalı. Yahut iddia ettiğin gibi üzerimize gökten parçalar yağdırmalısın veya Allah’ı ve melekleri şahit getirmelisin. Yahut da, altından bir evin olmalı, ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap

¹¹⁷ Neml, 27/14.

¹¹⁸ Muhasibi, age., s. 381

¹¹⁹ Bakara, 2/206

¹²⁰ Zeydan, Abdulkerim, Usulu’d Dave, s. 383

¹²¹ Şuara, 26/111

¹²² Bakara, 2/13

¹²³ Zuhurf, 43/31

¹²⁴ İbn Kesir, age., C. IV. s. 126-127

indirmediğın sürece göğе çıktığına da kesinlikle inanmayacağız. De ki: "Tenzih ederim, ben sadece beşer bir elçiyim."¹²⁵

Görüldüğü gibi inkar ile büyükmé arasında sebep-netice açısından ayrılmaz bir ilişki vardır. Kafirlerin ebedi olarak kafirlerin cehenneme gitmek üzereyken oraya atılma sebebinin tekebbür olarak bildirilmesi, inkarda bu motifin etkisini daha belirgin olarak ortaya koymaktadır. "Boyunlarından, bir de ayaklarından zincire vurulacak kaynar suya atılacaklar. Sonra da ateşte yakılacaklardır. Sonra onlara Allah'ı bırakıp da koştuğunuz ortaklar nerededir? Denilecek..." "Bu sizin yeryüzünde haksız olarak şımarmanızdan ve aşırı derecede sevinip böbürlenmenizden ötürüdür. İçinde ebedi kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin dönüp gidecekleri yer ne çirkin yerdir."¹²⁶

Sahip olduğı ilim, servet veya ırkıyla övünüp kibirlenenler, o nimetlerin Allah'tan olduğunu unutmaktadırlar.¹²⁷ Ahirete inanmadıkları, mükafat elde etme, cezadan korkma durumları da olmadığı için, kendi görüşlerine uymayan her sözü reddederek başkasının sözüne uymakta kibir göstermektedirler.¹²⁸

İstiğna ve kibir, hakikati olmayan bir vehimdir. Hangi insan hata yapmaz, hangi insan hastalandığı zaman doktora, tedaviye ihtiyaç duymaz. İnsanlar, doğru veya yanlış yapmaya, hastalık ve sağlığa mahkum olarak yaratılmışlardır. O halde onlar isteseler de istemeseler de birbirlerine muhtaçtırlar.¹²⁹ Kul ne kadar güçlü olursa olsun, Allah'ın güç ve kudretine ulaşamaz. Firavun, döneminde insanlar nazarında ulaşabileceği en büyük güce ve saltanata ulaşmıştı. Saltanatına zarar verebilecek her türlü tedbiri almasına rağmen, Allah onun sonunu getirecek olan Hz. Musa'yı sarayında büyütmedi mi?¹³⁰

O halde Allah'ın ayetleri ve kudreti karşısında kibirlenmek, kişinin haddini bilmemesidir. Arzın ve semaların yaratılışı, insanın yaratılışından daha büyüktür. Ayrıca Allah'ın saltanatı ile insanın saltanatı kıyas dahi edilemez. Kişi ne kadar zengin olursa olsun Allah'ın saltanatı ve ilmi yanın da bir katre dahi olamaz."Sizin yanınızdakiler tükenir, Allah katındakiler ise

¹²⁵ İsra, 17/90-93

¹²⁶ İsra, 17/90-93

¹²⁷ Razi, Fahreddin, c. XIV, s. 165.

¹²⁸ Razi, Fahreddin, age., c. XX, s. 17.

¹²⁹ Hüdeybi, Hüseyin, age., s. 124-127

¹³⁰ Hafız, İmad Zuheyr, Kasasu'l Kur'an, s. 258.

bakidir.”¹³¹ Fakat ilmi olmayan, basireti kapanmış pek çok insan, Allah’ın kendilerinde yarattığı, uzaktan ve yakından belli frekanslardaki sesleri işitmesine sebep olan kulak nimetini, insanın icat ettiği radyodan daha önemsiz sayar.¹³²

Kendini, kendine yeterli gören, kendi gücüne, ilmine sonsuz güven duyan, hiçbir minnet duygusu taşımayan kişiler, bağımsızlık dürtüsünün etkisiyle çoğu kez kendilerini tanrı yerine koymaktadırlar. Proudhon’un şu ifadesi bu durumu daha iyi anlatmaktadır. “İnsan kendisini tanrısından daha iyi hissettiği zaman inançsız olur”¹³³

III-HASED

Haset, bir kişiye ait, dünyevi ve uhrevi faydası olan, Allah’ın nimetlerinden herhangi bir nimetin zevalini veya ona ulaşmamasını dilemektir.¹³⁴ Hasedin bazıları haram iken, bazıları haram değildir. Haram olmayan hasedin bazıları farz, bazıları da mubahtır. Haram olan kibir, kişide karakter haline geldiği zaman, küfre sebep olabilen psikolojik bir davranış bozukluğu¹³⁵ olarak kabul edilmektedir.

Hakkı inkar etmek, ona tabi olmaktan yüz çevirmek, kimi kişilerde hasetten kaynaklanabilmektedir. Özellikle haset, kibirle birleşince, kişilerin dönüşü olmayan inkar bataklığına saplanmalarına, bilerek inkar etmelerine sebep olabilmektedir. Hatta hasetçiler inkar etmekle kalmaz mü’minlere karşı her türlü imkanı kullanarak amansız bir mücadeleye girerler.¹³⁶ Fahrettin Razi’ye göre şehvet hırsı; gazap kibri; heva küfrü doğurur. Bu altı kötü haslet ise hasedi doğurur ki; bu durum kötü ahlakın zirvesidir. Onun içindir ki, Allah (cc) hasetçinin hasedinden kendisine sığınmamızı istemektedir.¹³⁷

Mekkeli Müşrikler Hz Peygambere bir ayet, özellikle de bir mucize verildiğinde “Allah’ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayacağız.”¹³⁸ diyorlardı. Yukarıdaki ayetin nüzulüne sebep

¹³¹ Nahl, 16/96.

¹³² Elmalılı, age., c. VI, s. 4174.

¹³³ Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi s. 208.

¹³⁴ Aliyyu’l-Berkevi, Muhaammet İbn Pir, et-Tarikatuu’l- Muhammediye. S. 224.

¹³⁵ El-Muhasibi, age., s. 475 ; el Meydani, Sıra’ s. 393; Ulutürk, Veli, Kur’an’ı Kerime Göre İnkâr Amilleri. S.224

¹³⁶ Zeydan, Abdülkerim, Usul’ d Dave. S.382

¹³⁷ er-Razi, Fahreddin, age., C.I S.267

¹³⁸ Enam, 6/124

olan Velit b. Muğire yemin ederek şöyle diyordu: "Şayet nübüvvet hak olsaydı, ben o makama Muhammed'den daha layık olurum. Çünkü benim malım ve evladım onunkinden daha fazla."¹³⁹

Hristiyan ve Yahudiler, İncil ve Tevratın verdiği bilgilere dayanarak son peygamberin geleceğini bekleyip durdukları halde, gelen peygamber kendi aralarından çıkmadığı için haset ettiler, onların hasetleri de iman etmelerine engel oldu.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz, o peygamberi öz oğullarını tanır gibi tanırlar. Böyleyken içlerinden bir topluluk hak ve hakikatı bile bile gizlerler."¹⁴⁰ Bazı Yahudiler, Tevrat'taki Hz Muhammed'in vasıflarını nübüvvetine dair bilgilerini açıklayınca, gerçeğin ortaya çıkmasını istemeyen hasetçi Yahudi alimlerden bazıları, onları kinamışlar ve şöyle demişlerdir: "Allah'ın size açıkladıklarını (Tevrat'taki bilgileri) Rabbiniz katında, sizin aleyhinize delil getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz, bunları düşünmüyor musunuz? derler."¹⁴¹

Abdullah b. Selam (ra) Müslüman olduktan sonra Hz Ömer kendisine sorar: Rasulullah'ı öz evladın gibi tanıyor muydun? O "Öz evladımdan daha iyi tanıyordum." cevabını verir. Hz Ömer tekrar, "Nasıl" diye sorunca "Evladım hakkında şüphe edebilirim, belki hanımım beni kandırmıştır. Fakat Rasulullah'ın son peygamber olduğundan zerfe kadar şüphem yoktur."¹⁴² der.

Hristiyanlar da tıpkı Yahudiler gibi Rasulullah'ın peygamberliğinin hak olduğunu, uluhiyyet konusunda savundukları teslis (Allah'ın üç uknumdan oluşması) inancının yanlışlığını bilmelerine rağmen hasetlerinden dolayı inkar etmişlerdir.¹⁴³ Nitekim Selman-ı Farisi (ra) henüz müslüman olmadan önce bir Hristiyan alimi ona şunları söylemişti: "Son peygamberin gelme zamanı iyice yaklaştı. O İbrahim'in hanif dini üzere gelecek, İbrahim'in hicret ettiği yerde ortaya çıkacak, başka bir yere hicret edip oraya yerleşecek. Onun nebi olduğuna dair açık deliller vardır." O sadaka almaz. Hediye kabul eder. İki omuzu arasında nübüvvetine delalet eden bir mühür vardır. Selman-ı Farisi aynen Hristiyan alimin anlattığı hal

¹³⁹ er-Razi, Fahreddin, age., C.XIII s. 175

¹⁴⁰ Bakara, 2/146

¹⁴¹ Bakara, 2/76

¹⁴² İbn Kesir, Tefsir. C.I s.194

¹⁴³ er-Razi, Fahrettin, age., C.II s. 203

üzere peygamberi bulur. Haber verilen delillerin onda olduğunu müşahede eder ve Müslüman olur.¹⁴⁴

Hasedin gerisindeki gerçek sebepler, kişinin kendini beğenmesi, dünyaya olan aşırı tutkusu, kin, düşmanlık, buğuz, riyaset, makam sevgisi, başkalarını hizmetinde kullanma arzusu, karşısındakini kendine rakip görme ve nefsin mal hususunda diğer insanlara karşı cimriliği gibi duygular vardır.

¹⁴⁵ Aslında bütün bu sebepleri, kişinin her konuda yeterli olma, kemal sıfatlarına kavuşma arzusunda toplamak mümkündür. Kemalın zirvesini teşkil eden bu noktada ise tek olma arzusu vardır; rakip olanı çekememe söz konusudur. Halbuki kemalin bu çeşidi, ancak Allah için mümkündür. Her türlü kemale karşı insanın ümitsizliği ortaya çıkınca, haset genelde, dünyevi işlere mahsus olmaktadır. Fakat dünya, aynı amaçlar için vuruşanların hiç birine kalmamaktadır.¹⁴⁶

Mü'minler, marifetullaha ulaşip dünya metainın geçici, ahiret nimetlerinin sınırsız ve sonsuz olduğuna inanarak, haset duygusunu kontrol altında tutarken, bu inançtan mahrum olanlar, haset ateşiyle inançsızlığa düşebilmektedirler.

IV- KİN VE İNAT

Kin, inat ve düşmanlık gibi duygular da bazı kişileri imandan mahrum bırakabilmektedir. Sağlam yaratılış kanunundan sapmış kalplerde varlık gösteren inat, kin ve düşmanlık, hakkı inkar etmenin en etkili sebeplerindendir.¹⁴⁷

Ehl-i Kitab'ın ve Mekkeli Müşriklerin, Hz Peygamberin risaletini inkar etmelerinde bu duyguların etkisi de büyük olmuştur. Müşrikler, Hz Peygamberin yaşantısını ve durumunu biliyorlardı. "Onlar kendilerine gönderilen elçiye bilmiyorlar mı da O'nu inkar ediyorlar?"¹⁴⁸ Cafer b. Ebi Talib'in Habeşistan Kralına: "Ey Melik! Allah bize aramızdan, soyunu doğruluğunu ve eminliğini bildiğimiz bir elçi gönderdi." Şeklindeki sözü, yine Rum Kralı Herakl'in henüz Müslüman değilken Ebu Süfyan'a Hz Muhammed'in sıfatlarını sorduğunda, Ebu Süfyan'ın da onun doğruluğunu,

¹⁴⁴ İbn İshak, Siret, s. 66-67 vd.

¹⁴⁵ el-Muhasibi, age., s. 484,485,486-488; er-Razi Fahreddin, age. C.III s. 238,239

¹⁴⁶ er-Razi, Fahreddin, age., C.II s. 241-242

¹⁴⁷ el-Meydani, Sıra' S.396

¹⁴⁸ Enbiya, 21/50

güvenilirliğini ve nesebinin temizliğini itiraf etmesi¹⁴⁹ gibi hususlar, son peygamberin doğruluğu hususunda her hangi bir şüpheden dolayı değil, kin, inat ve düşmanlık gibi duyguların gönülleri tutsak etmesiyle gerçekleştiğini göstermektedir.

Kalbi inat, kin ve düşmanlık hisleriyle dolu olanlar, ağır bir yük altına girmiş gibidirler. Bu duyguların nefislerde azgınlık ve taşkınlık meydana getirmesiyle, fikri yapılar bozulur, zihinler işgal altına girer. Ve bu duygular zamanla süreklilik kazanınca, kişilerin ayrılmaz karakterleri olur. Ayrıca çeşitli kuruntular ve hayaller, bu duyguları beslerler. Bunlar insan ruhundaki pek çok faziletin, iyilik ve güzellikle ilgili düşüncelerin yok olmasına sebep olurlar.¹⁵⁰

Kin ve inadın Kur'an'daki prototipi Velid b. Muğire'dir. Çünkü o, Allah'ın birliğine, kudretine, nübüvvete ve öldükten sonra dirilmeye yönelik delillere karşı inatçı bir kafirdi. Onun küfrü, kalben İslamın hak din olduğunu bilmesine rağmen, lisanen inkar ettiği için "küfr-ü inadi"dir. Tabi ki; en çirkin küfür de bu tür küfürdür. "Sonra baktı. Sonra kaşlarını çatı, suratını astı. En sonunda kibrini yenemeyip sırt çevirdi de bu (Kur'an) dedi: olsa olsa (insanlardan) nakledilen bir sihirdir".¹⁵¹ Nüzulüne sebep olan bu ayetler, Velid b. Muğire'nin kalben Hz Muhammed'in doğruluğuna inandığı halde inadi yüzün O'nu inkar ettiğine işaret etmektedir. Düşünüp taşındıktan sonra, açıklayacağı mesele sebebiyle yüzünde bir ekşime meydana gelmesi, söylediği şeye kalben inanmadığını gösterir. Zira söylediği şeyin doğruluğuna inansaydı, suratı asılmaz, bilakis yüzünde doğruyu anlamış olmanın sevinci okunurdu.¹⁵²

Görüldüğü gibi, hidayete engel olan diğer motivler gibi, kin ve inat da fitrı olan iman kabiliyetini perdelemekte, fitratın uyanmasına mani olmaktadır.

V- NANKÖRLÜK VE ÜMİTSİZLİK

(كَفَر) "Kefr" ve (كُفْر) "küfr" olmak üzere iki ayrı masdarı bulunan (كَفَر) "kefera" fiili, mastarlarındaki farklılığa göre değişik anlamlara gelmektedir. Kefr, örtmek , kapatmak anlamındadır. Bu anlamda gecenin karanlığına, çiftçinin tohumu toprağa gömme işlemine de kefr

¹⁴⁹ İbn Kesir, Tefsir, C III s. 250

¹⁵⁰ el-Meydani, el-Akideh'ül-İslamiyye ve Ususuha, C.I s.786

¹⁵¹ Müddesir, 74/22-23

¹⁵² er-Razi, Fahreddin, age., C.XXX s. 201

denilmektedir. Küfr mastarı sunulan nimeti örtmek, nankörlük etmek, kıymet bilmemek gibi anlamlar taşımaktadır. En büyük nimet olan tevhit akaidini örtmek, imanın zıddı, inançsızlık anlamında Kur'an'ın bu kelimeye yüklediği anlam olmuştur¹⁵³.

Şeyhzade Muhammed b. Muslihiddin Mustafa, (Ö.951/1544) Kadı Beydavi'nin "Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil" adlı meşhur tefsirine yaptığı haşiyede "kefere" fiilini açıklarken, kefr mastarının umum, küfr mastarının ise hususilik ifade ettiğini, dolayısıyla, örtmek, kapatmak gibi manaların esas mutlak manalar, nimeti örtmek ve nankörlük etmek gibi manaların ise hususi manalar olduğuna işaret ediyor.¹⁵⁴ Sahip oldukları nimetlere şükretmeyen kişiler, o nimetlerin gerçek sahibinin Allah olduğundan habersizdirler.¹⁵⁵ Onlar sahip oldukları mal servet ilim, sağlık, sıhhat gibi maddi ve manevi kıymetlerin sırf kendi çabalarıyla veya tesadüfen ellerine geçtiğine inanırlar. Bu konumlarıyla aynı zamanda Allah katında bir değere ve üstün bir mevkiye sahip oldukları kanaatindedirler. Dünyada elde ettikleri bu üstünlük ile her şeye kavuştuklarına, mutluluğun en üstün noktasına ulaştıklarına inanırlar.¹⁵⁶ Ahiret hayatı için vadedilen daha güzel(hüsna) nimetleri dikkate almazlar. Bir kısmı ahireti inkar ederken bir kısmı da ahiret olsa bile kendilerine orada da bolca nimetler verileceğine inanırlar.¹⁵⁷

"Yeri ve göğü yaratan Allah'tır. O sizin için gökten su indiren ve rızık olarak meyveler yetiştirendir. Emri ile denizde yüzen gemileri hizmetinize veren odur. Nehirleri emriniz altına alan da. Belirtilmiş güzergahlarda güneş ve ayı hizmetinize sunan da o. Geceyi ve gündüzü size hizmetkar kılan da O'dur. Evet O size kendisinden istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini saymaya kalkarsanız bitmez. Doğrusu insan pek adaletsiz pek nankördür."¹⁵⁸ Ayette belirtilen nankörlüğün sebeplerinden birini Fahreddin Razi babasından nakille şöyle anlatıyor: Rahmetli babam diyor ki:"Eğer sebepler olmasaydı hiç kimse inkarcı olmazdı, çünkü insanlardan çoğunun aklı kıttır. Onların akılları bu fani sebeplerle meşgul oldukları için her şeyin Allah'tan olduğunu düşünmezler."¹⁵⁹ Gerçekten de inkarcılar her

¹⁵³ ez-Zemahşeri, Esasu'l-Belağa, "Kefera" md.

¹⁵⁴ Şeyhzade, age., c.I. s. 108

¹⁵⁵ el-İsfehani, el-Müfredat, s. 653

¹⁵⁶ er-Razi, Fahreddin, age. C.XXXI s. 169-170

¹⁵⁷ er-Razi Fahreddin, age., C.XXXI s. 123-124

¹⁵⁸ İbrahim, 14/32-34

¹⁵⁹ er-Razi, Fahreddin, age. C.XVII s. 183

devirde Allah'ın nimetlerinin kaynağını tabiattaki değişik sebeplere bağlamışlardır. Bazen felekleri bazen de Allah'ın kainatta işleyen kanunlarını yaratıcı güç olarak kabul etmişlerdir. Gecenin gündüzü gündüzün geceyi takip etmesi gibi nimetlerin sürekliliği de onların birer nimet olduğunu unutturmaktadır.¹⁶⁰ Bu unutmanın sürekli olması kişiyi inkara sürükleyebilmektedir.

“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da, sonra bunu ondan çekip alırsak tamamen ümitsiz ve nankör olur. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırsak elbette “kötülükler benden gitti “ der. Çünkü o şımarıktır, kibirlidir.”¹⁶¹ Ayette ifade edildiği gibi, inkarcı, nimetin eline tesadüfen geçtiğine inandığı için elinden çıktığında da ümitsiz olur. Allah'tan geldiğine zaten inanmadığı için, o nimetin tekrar gelmesini adeta imkansız görür. Eğer tekrar o nimete kavuşsa bile yine nankör olur. Çünkü yine tesadüfen ya da kendi çabasıyla elde ettiğine inanır ve Allah'a şükretmez. Her nimetin Allah'ın bir lütfu olduğunu inkar eden kafir, dinin dış yüzüne inanmış olsa bile¹⁶² kendisi için nimet vermeyi Allah'a vacip sayar¹⁶³. Her halükarda nimeti kaybedince ümitsiz olurken, ona kavuşunca da nankör olur.¹⁶⁴

Görüldüğü gibi şükürsüzlüğün ve ümitsizliğin belli bir noktaya ulaşması bazıları için küfre açılan birer kapı konumuna gelebilmektedir.

VI- SEVGİ VE KORKU

Sevgi, insan ruhunun yücelik ve güzellik sezdiği bir şeye meyil göstermesidir. Önce his alanında kendini gösteren sevgi ve onun zıddı olan korku, fikri olgunlukla birlikte yavaş yavaş manevi alana kayar. Kaynağı ve gayesi iyi tesbit edilen sevgi ve korku zamanla gelişir ve yücelir, Allah'a ulaşır, O'nunla karar kılar.¹⁶⁵

Korku ve sevgi realitede hayata yön verir. İnsan neyi ne derecede seviyor veya neden ne derece korkuyorsa, o yönde ve o oranda hayatını şekillendirir. Kur'an'a göre insanın sevgisinin ve korkusunun zirvesinde

¹⁶⁰ er-Razi, Fahreddin, age., c. XXVII s. 83

¹⁶¹ Hud, 11/9-10

¹⁶² er-Razi, Fahreddin, age., c. XXXI s. 169-170

¹⁶³ er-Razi, Fahreddin age., c. XXV s. 181182

¹⁶⁴ er-Razi, Fahreddin, c. XVII s. 190-192

¹⁶⁵ Kutup, Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, s. 116,126,128

Allah olmalıdır.¹⁶⁶ Çünkü en çok Allah sevilir ve en çok O'ndan korkulur. Hiçbir şey Allah'ı sever gibi sevilmez ve hiçbir şeyden de Allah'tan korkar gibi korkulmaz. Aslında "Kork, Allah'tan korkmayandan" sözü doğru değildir. Şeytanın dostlarını korkulu göstermesinden kaynaklanmaktadır.¹⁶⁷ Mü'min, korku ile ümit arasındadır, O, Allah'ı hem korkulan hem sevilen bir varlık olarak tanır.¹⁶⁸

İnsan, sevgisini öncelikle Allah'a verirse her şeyi Allah için sevmiş olur. Önce sebepleri sevenler, bu sevgilerini Allah'ı sevmeye vesile yaparlar. Bazen kuvvetli bir sebep rast gelir, onun sevgisine müstakil manada takılır kalır da bu durum inkarına sebep olur. En ilkel putperestler bile başlangıçta putları, kainatta tasarruf eden kendilerine fayda ve zarar verebilecek, dualarını kabul edebilecek akıllı, iradeli varlıklar oldukları için sevmiş veya korkmuş değildirler. Onları birer sembol olarak kabul etmişler, ziyaret ve meshetmek suretiyle takdis ederek bereketleneceklerine, sihir ve haset gibi kötülüklerden, onların Allah katında sağlayacakları şefaate kurtulacaklarına inanmışlardır. Sevgilerini Allah'a yöneltmeyenler, zamanla putlarını veya putlaştırdıkları soyut veya somut varlıkları Allah'ı sever gibi sevmeye başlamışlardır.¹⁶⁹

Allah gibi sevmekle, Allah için sevmek arasında farkı göz ardı etmemek gerekir. "Onlar putları Allah gibi severler."¹⁷⁰ ifadesiyle Allah'a bir ortak ve denk sevme vardır. Bu Allah'a şirkittir ve küfürdür. Hristiyanların Hz İsa'ya olan sevgi ve bağlılıkları da böyledir. Sandıkları gibi, Hz İsa'nın şahsında Allah'ın birliği yok olmuş değil, tam aksine Hz İsa'nın hakikati Allah'ın birliğinde yok olmuştur. Onun dilinden işitilen bir sözü, Hz İsa'nın öz benliğinin ve kişisel varlığının ifadesi değildir. Bu gerçeği Kur'an, Hz Muhammed'in şahsında "De ki, ben özümü Allah'a teslim ettim. Bana uyanlar da öyledir."¹⁷¹ şeklinde ifade etmektedir. Bir peygamberin "bana uyunuz" çağrısı, Allah'ın karşısında yer almaya çalışan, tanrılığı beşeriyete indirgeyen bir benlik çağrısı değil; aksine insanlığı şirk ve bayağılık bataklığından kurtarıp Allah'ın yüce birliğine ulaştıran bir çağrıdır.

¹⁶⁶ Bkz. Bakara, 2/165.

¹⁶⁷ İbn Teymiyye, Külliyyat, c. I s. 125.

¹⁶⁸ Draz, Abdullah, age., s. 110-111

¹⁶⁹ Draz, Abdullah, age., s. 49-52

¹⁷⁰ Bakara, 2/165

¹⁷¹ Al-i İmran, 3/20

Ben şahadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur. Şahadeti ile yetinildiği zaman Hristiyanlığın düştüğü şüpheyeye veya Allah'ın beşeri bir "ben" de yok olacağı tarzında vahdet-i vücud anlayışına ihtimal ve imkan kalabileceği için "Ben şahadet ederim ki Muhammed Allah'ın kulu ve elçisidir" şahadetinin eklenmesi lüzumlu görülmüş ve İslamın temel ilkeleri arasına girmiştir.¹⁷²

İman için yalnız marifet (bilgi) yeterli değilse de, insandaki en köklü duygulardan biri olan sevgi motivinin, Allah'a yöneltilmesinde etkisi büyüktür. İlim ve marifetle bilinip anlamada, sevginin ve zevkin bulunduğu açıktır. İlahi umurun esrarına erişmek zevklerin en büyüğüdür. Böyle olunca marifet ile sevgi arasında yakın bir alaka vardır.¹⁷³ En parlak saadet, en tatlı nimet, marifetullah içindeki Allah sevgisidir. Bu fani dünyada insan sahibini tanıyamaz malikini bulamaz da sevgisini layık olmayan varlıklara yöneltir ve onların sevgisini beklerse, ne kadar perişan olduğunu taktir etmek bile mümkün olmaz.

Allah'ın zatı, isimleri, sıfatları ve fiilleri konusunda doğru bilgiden mahrum kalanların sevgi hususundaki cehaletleri, bazen inkara sebep olabilmektedir.¹⁷⁴ Muhabbet bir taraftan bilinip diğer taraftan bilinmeyen şeye olur. Hiç bilinmeyen arzu edilmeyeceği gibi, tam manasıyla bilmek de o şeye iştiaak diye bir şey bırakmaz. Allah'ın marifetinden, kapalı olan yönler sebebiyle mü'minin O'na olan şevk ve iştiaaki hiç sükun bulmaz.¹⁷⁵

Sevgi konusunda buraya kadar söylediklerimiz, "Allah zatından dolayı sevilir, insan güzeli, güzel olduğu için sever. Kemali noksansız olduğu için Allah zatından dolayı sevilir." Görüşünde olan bazı sufilere göre, Allah'ı sevmenin manasını O'nu zatında değil de, O'na bağlılıkta gören Mütakellimlerin¹⁷⁶, sevgi ile küfre düşülmemesi hususunda daha sağlam ve doğru bir tespitle bulundukları kanaatindeyiz.

Sonuç

Bir hastalığın teşhisi, yani bu hastalığa sebep olan faktörlerin tesbit edilmesi, hastalığın tedavi edilmesindeki ilk adımdır. Küfür marazını, tedavi

¹⁷² Elmalılı, age, c. I s. 574

¹⁷³ Gazali, ihya, c. IV s. 311

¹⁷⁴ el-Maturidi, age, s. 380

¹⁷⁵ Gazali, İhya, c.IV s. 580

¹⁷⁶ Daha geniş bilgi için bkz., Ebu'l İz, Şerhu Akaidi Tahaviyye, s. 165-167; er-Razi, Fahreddin, age., c. IV s. 205-208

etmede veya ondan korunmada sebeplerin bilinmesi de elbette faydalı olacaktır. İnsan hareketli makinayı icat ettiği zaman, bunun iki ayrı mekanizmaya muhtaç olduğunu da tesbit etmiştir. Bu mekanizmalardan birisi makinayı harekete geçirmeli, diğeri de gerektiğinde hareket halindeki makinayı durdurmalıdır.

İnsan psikolojisinin yapısında da benzeri yapılanmanın olduğunu tesbit etmeye çalıştık. Allah (cc) insana itici güç olarak onu hayata bağlayacak duygular vermiştir. Aynı zamanda Cenab-ı Hak bu duygulardan doğan fitri enerjinin kontrol altında tutulması, bu enerjinin vahy, akıl ve tecrübe neticesinde ortaya çıkacak sağlam bilgilerin rehberliğinde hayra ve güzele kullanılmasını sağlamak maksadıyla da, insana kontrol mekanizması vermiştir. Bu kontrol mekanizmasının muhtevasını, insanlar arasından seçtiği elçileriyle bildirmiştir. Fitri olan bu mekanizma çocukta zamanla tezahür eder. Tevhidi hayat tarzı ile gelişir ve şekillenir.

Başta S. Freud olmak üzere Batılı psikologlardan bazılarının iddia ettikleri gibi, kontrol mekanizması, sonradan ihdas edilmiş özgürlükleri kısıtlayan baskı unsuru değildir. Hayvanın yapısında sadece itici güçler vardır, bir de iradeye dayanmayan fitri arzular. Hayvan kontrol mekanizmasına sahip olmadığı için, artan fitri enerjisini biriktirerek üretim ve inşa sahasında kullanıma sunamaz. Sağlam ve fitrata uygun kontrol mekanizmasından mahrum olan kafirler de artan enerjilerini “heva”ları istikametinde israf etmektedirler. Sonuçta israf ettikleri enerjileri kendilerini küfre sürükleyebilmektedir.

İnsanların hidayete ulaşmasına mani olan psikolojik faktörler olduğu gibi, sosyal faktörler de vardır. Küfrün sebeplerinin önemli bir ünitesini oluşturan sosyal faktörlerin de başka bir araştırma konusu olarak düşünülmesi, inkar sebeplerinin bütünlük içerisinde kavranması açısından faydalı olacaktır kanaatindeyiz.

BİBLİYOĞRAFYA

- 1- Kur'an'ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Tercümesi, Hazırlayanlar, A.Özek Başkanlığında Hey'et. Medine 1992
- 2- Abduh, Mustafa, Eseru'l-Akide fi-Menheci Fenni'l İslami, Daru'l-İşrak, Beyrut, 1990
- 3- Ahmed b. Hanbel, Müsned, Matbaatu'l Mümeyniyye, Mısır, 1313.

- 4- Aliyyu'l Berkevi, Muhammed ibn Pir, et-Tarikatü'l-Muhammediyye, Der saadet, İst., 1324.
- 5- El-Alusi, Ebu'l Fadl Şihabeddin, Ruhü'l Meani fi- Tefsiri'l-Kur'an'il-Azim, Daru İhyai Türesi'l-Arabi, Beyrut, ts
- 6- Armaner, Neda, Din Psikolojisine Giriş. Ankara, 1980.
- 7- Aydın, Hüseyin, Muhasibi'nin Tasavvuf Felsefesi, Ankara 1976.
- 8- El-Bağdadi, Abdulkahir, Usulu'd-Din, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1981
- 9- Baymur, Feriha, Genel Psikoloji, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1994.
- 10- El-Buti, Ramazan, Allah'a İnanan Kızlara, İstanbul, 1996.
- 11- Cüceloğlu, Doğan, İnsan ve Davranışı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.
- 12- Draz, Abdullah, Din ve Allah İnancı (Bekir Karlığa) Birr Yayıncılık, İst. ts.
- 13- Egemen B. Ziya, Din Psikolojisi Ankara, 1952.
- 14- Elmalılı, M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neş. İstanbul, 1979.
- 15- El-Fakihi, Ali B. Muhammed Nasr, Menheci'l-Kur'an fi-Daveti'l-İman, Mekke, 1984.
- 16- Filibeli, Ahmed Hilmi, İlm-i Ahval-i Ruh, Dersaadet, 1325.
- 17- Gazali, Ebu Hamid, İhya-u Ulumi'd-Din, Matbaatu'l-İstikame, Kahire, ts.
- 18- Gazali, Ebu Hamid, Mizanu'l-Amel, Mısır, 1964.
- 19- Gökberk, Macit, Felsefe Tarihi, İstanbul, 1990.
- 20- Guenon, Rene, Niceliğin Egemenliği ve Çağın Alametleri, (Çev. M. Kanık), İz Yayıncılık, İstanbul, 1990
- 21- Hafız, İmad Zuheyr, Kasasu'l-Kur'an, Dimeşk, 1990.
- 22- Heidegger, Martin, Patikalar, Yayına Hazr. H. Ünal Nalbantoğlu, İmge Kitabevi, İst. 1997.
- 23- Hökelekli, Hayati, Din psikolojisi, TDV. Yay., Ankara, 1993.
- 24- Hudeybi, Hüseyin, el-Vucudu'l-Hak, Mektebetü'l-İslam, Dimeşk, ts.
- 25- İsfehani, Rağıp Ebu'l Kasım Hüseyin B. Muhammed, ez-Zeri'a ila Mekani's-Şeri'a, Beyrut, ts
- 26- Işık, Emin, Kur'an'ın getirdiği, Hareket Yayınları, İstanbul, ts.
- 27- İbn Hişam, Ebu Muhammed, Abdulkerim B. Eyyub el-Himyeri, Siretü'n- Nebi, (tahk. M. Muhiddin, Abdulhamid) Matbaatu'l-Medeni, Mısır, 1963.

- 28- İbn Kesir, İsmail b. Ömer, el-Bidaye, ve'n-Nihaye, Daru İhyai Turasi'l-Arabiyye, Mısır, ts.
- 29- İbn Manzur, Ebu'l Fadl, Cemaluddin Muhammed, Lisanu'l-Arab, Kahire ts.
- 30- İbn Temiyye, Takıyyuddin Ahmed, Külliyyat, (çev. Heyet) Tevhid Yayınları, İstanbul, 1986.
- 31- İbn Temiyye, Takıyyuddin Ahmed, Fil-Kelam ale'l-Fitra min Mecmuati'r-Rasaili'l-Kübra, (Basım Yeri Belli Değil), 1323.
- 32- Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar, (Çev.s. Ayaz), Pınar Yayınları(II Baskı) İstanbul, 1991.
- 33- Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da İslam Düşüncesinde İman Kavramı, (Çev.S. Ayaz) Pınar Yayınları, İstanbul, 1984.
- 34- Izutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, (Çev. S. Ateş) Kevser Yayınevi, Ankara, 1975.
- 35- Karaman Hayreddin, Günlük Hayatımızda Haramlar ve Helaller, Nesil Yayınları, İstanbul, 1979.
- 36- El-Kurtubi, Ebu Abdillan Muhammed b.Ahmed el-Cami'li Ahkami'l-Kur'an, Daru'l-Kutubi'l-Arabi, Kahire, 1384/1967.
- 37- Kutub, Muhammed, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler (Çev. B. Karlığa), İşaret Yayınları, İstanbul, 1987.
- 38- Kutub, Seyyid, et-Tavsi'ü'l-Fenni fi'l-Kur'an, Beyrut, ts.
- 39- el-Maturidi, Ebu Mansur, Kitabu't-Tevhid, (Fethullah Huleyf Neşri) el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1970.
- 40- el-Meydani, Abdurrahman Habenneke, el-Akidetü'l-islamiyye ve Ususuha, Şam, 1992.
- 41- el-Meydani, Abdurrahman Habenneke, Sırau'n-Mea'l-Mülahide Hatte'l-Azm, Şam, 1994.
- 42- Morgan, T. Cliford, Psikolojiye Giriş Çev. Heyet Ankara, 1980.
- 43- El-Muhasibi, Ebu Abdillan el-Haris b. Esed, er-Riayetü li Hukukillah, (tahk. Abdulkadir Ata), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- 44- Müslim, Mustafa, Mebahis fi't- Tefsiri'l-Mevzui, Daru'l-Kalem, Şam, 1989.
- 45- En-Nesefi, Ebu'l Bereket, Medariku't-Tenzil ve Hakikatu't-Te'vil, Daru'l-Eda, İstanbul, 1993.
- 46- Nietzsche, Friedrich Wilhem, Zerdüşt Böyle buyurdu, (Çev. Osman Derinsu), Varlık Yayınları, (4. Baskı).
- 47- Öztanag, Lütfi, Psikolojide İlk Adım, İnkılab Kitabevi, İstanbul, 1983.

- 48- Er-Razi, Fahreddin, Tefsiru'ı Kebir, Daru İhyau Türesi'ı Arabi, Beyrut, ts
- 49- Es-Suyuti, Ebu Bekr Abdurrahman B. Ebi Bekr Celaledin, el-Camiu's-Sağır, Matbaatü Hayriyye Amire, Kahire, 1321.
- 50- Şehristani, Ebu'l-Feth Muhammed B. Abdulkerim, Nihayetü'l – İkdâm fi-İlmi'l-Kelâm, Tashih ve Neşr, Alfred Guillaume, Londra, 1934,
- 51- Şeyhzade, Muhiddin b. Muslihiddin Mustafa el Guci, Haşiyetu Şeyhzade ala Tefsiri'l Kadı Beydavi, İhlas Vakfı Yayınları, İstanbul 1991
- 52- Tabersi, Ebu Ali el-Faal İbnu'l Hasen, Mecmuu'l-Beyan, Mektebetü'l-İlmeyye Tahran, ts.
- 53- Taylan, Necip, İlim-Din, Çağrı Yayınları, İst., 1979.
- 54- Ulutürk, Veli, Kur'an'ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor? İmir, 1985.
- 55- Ünver, Günay, Din Sosyolojisi Dersleri, Erciyes Üniv. Yayınları, İstanbul, 1981.
- 56- Yavuz, Kerim, Din Psikolojisi, Araştırma Alanları, ATÜİF. Dergisi, sy. 7, 1982.
- 57- Yılmaz, Tahsin, Determinizim ve Hürriyet Problemi, Ankara, 1972.
- 58- Ez-Zemahşeri, Muhammad B. Ömer, Esasu'l-Belağa, Kahire, 1960.
- 59- Zeydan, Abdulkerim, es-Sünenu'l-İlahiyye, Berut, 1993.
- 60- Zeydan, Abdulkerim, Usulu-d Da've, Mektebetu'l-Kudus, (4. Baskı) Bağdat, 1991